

ПОТЕНЦІАЛ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

POTENTIAL AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

УДК 658.011.12(075.8)

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure79-35>

Світлична А.В.

к.е.н., доцент,
професор кафедри підприємництва
і права,
Полтавський державний аграрний
університет

Волкова Н.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри підприємництва
і права,
Полтавський державний аграрний
університет

Світлична О.А.

здобувач ступеня вищої освіти,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Svitlychna Alla

Poltava State Agrarian University

Volkova Nelia

Poltava State Agrarian University

Svitlychna Olha

Taras Shevchenko National University
of Kyiv

У статті проведено дослідження потенціалу та перспектив розвитку аграрного сектору України з урахуванням умов та наслідків дії воєнного стану. Встановлено, що війна зумовила низку кризових явищ в українській економіці, негативно вплинувши і на стан української аграрного сектору та його експортні спроможності. У 2022 р. український агропромисловий експорт, у порівнянні з 2021 р. у доларовому еквіваленті, скоротився на 16%, а у 2023 р. ще на 7%. Війна спричинила зміни в регіональній структурі українського експорту. Причиною таких змін стала блокада чорноморських портів і необхідність налагодження альтернативних шляхів збуту продукції. Витрати на логістику зросли в середньому в 5 разів, а ціни на сільськогосподарську продукцію на внутрішньому ринку навпаки обвалилися. Крім цього, аграрний сектор суттєво потерпає від дефіциту робочої сили. У 2024 р., порівняно з 2021 р., чисельність працездатного населення в Україні внаслідок надзвичайно складних демографічних процесів скоротилась на 40%. Проте, аграрний сектор України має значний потенціал для розвитку завдяки: сприятливим природно-кліматичним умовам та родючим ґрунтам; вигідному географічному розташуванню та близькості до основних ринків збуту; наявності кваліфікованих трудових ресурсів та науково-технічного потенціалу; можливості для впровадження інновацій та цифрових технологій у сільському господарстві.

Ключові слова: потенціал, розвиток, потенціал розвитку, аграрний сектор, сільське господарство.

The article studies the potential and prospects of development of the agricultural sector of Ukraine, taking into account the conditions and consequences of the martial law. It is established that the war has caused a number of crisis phenomena in the Ukrainian economy, negatively affecting the state of the Ukrainian agricultural sector and its export capacity. In 2022, Ukrainian agricultural exports in dollar terms decreased by 16% compared to 2021, and by another 7% in 2023. The war has caused changes in the regional structure of Ukrainian exports. The reason for these changes was the blockade of Black Sea ports and the need to establish alternative shipment routes. Logistics costs have increased by an average of 5 times, while prices for agricultural products in the domestic market have fallen. In addition, the agricultural sector is significantly affected by labour shortages. In 2024, compared to 2021, the number of working-age people in Ukraine decreased by 40% due to extremely complex demographic processes. However, Ukraine's agricultural sector has significant potential for development due to: favourable natural and climatic conditions and fertile soils; favourable geographical location and proximity to major markets; availability of skilled labour and scientific and technical potential; and opportunities for innovation and digitalisation in agriculture. The main promising areas for developing the potential of Ukraine's agricultural sector: 1. Diversification of production – expanding the range of crops and products, including organic and high value-added products. 2. Implementation of innovations and digitalisation – application of the latest technologies, precision farming, and robotics to improve production efficiency. 3. Development of agricultural infrastructure - modernisation of elevators, warehouses, and logistics for storage and transportation of products. 4. Government support and regulation – preferential taxation, access to finance, investment incentives, and the fight against corruption. 5. Greening and sustainable development – implementation of environmentally friendly technologies, rational land use, environmental protection.

Key words: potential, development, development potential, agricultural sector, agriculture.

Постановка проблеми. Останніми роками у світі дедалі частіше нагальною проблемою стає боротьба з голодом та забезпечення продовольчої безпеки. Продовольча безпека – це критично важливий аспект для сучасного світу. Вона охоплює забезпечення населення стабільним доступом до відповідних за якістю та кількістю харчових продуктів. Зокрема, в контексті зміни клімату, демографічних та економічних зрушень, воєнних дій продовольча безпека стає ще більш актуальною проблемою. Зусилля для забезпечення продовольчої безпеки включають в себе підтримку сільського господарства, використання новітніх технологій, політичні заходи на різних рівнях та сприяння сталому розвитку. А налагодження розвитку аграрного сектору є необхідною умовою виживання населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аграрний сектор економіки України є одним із

ключових в економіці держави, а дослідженням потенціалу і перспектив його розвитку свого часу займалися такі вчені як В.Г. Андрійчук, О.В. Березін, П.М. Саблук, О.В. Ульяновченко та ін. Серед останніх досліджень на увагу, на наш погляд заслуговує праця Пасько О.М., в якій автор проводить аналіз стану аграрного сектору держави і на його основі визначає можливості інноваційного розвитку сільського господарства та чинники, що перешкоджають цьому [1]. Ідентифікації ключових пріоритетних напрямків розвитку аграрного сектору України в умовах сталого розвитку та подоланню інституційних бар'єрів присвячена робота Мисник О.П. [2]. Ряд авторів у своєму дослідженні [3] провели узагальнення впливу воєнного стану на діяльність сільськогосподарських підприємств. Проте, тривалі воєнні дії на території України та значні руйнування, яких зазнає її інфраструктура, забруднення земель сільськогосподарського

призначення, потребують подальших досліджень перспектив розвитку аграрного сектору держави.

Постановка завдання: дослідження потенціалу та перспектив розвитку аграрного сектору України з урахуванням умов та наслідків дії воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. До початку повномасштабної війни в Україні аграрний сектор, який формував до 20% валового внутрішнього продукту та забезпечував близько 40% валютної виручки країни, згідно статистичних даних 2021 року, тривалий час залишався однією з головних галузей економіки країни. І на сьогодні аграрний бізнес залишається одним із найперспективніших. Не зважаючи на виклики воєнного стану, аграрний сектор України має значний потенціал для розвитку. На що, зокрема, вказує і зростання валового внутрішнього продукту держави в 2023 році порівняно з 2022 роком у постійних цінах 2016 року на 5,3 в.п. (табл. 1).

Україна має розвинену систему аграрної науки та освіти, що спроможна забезпечити інноваційний розвиток галузі. Проте, військові дії призвели до руйнування частини науково-дослідної інфраструктури і вона потребує відновлення.

Війна зумовила низку кризових явищ в українській економіці, негативно вплинувши і на стан українського аграрного сектору та його експортні спроможності. Як свідчать дані рис. 1 у 2022 році український агропромисловий експорт, у порівнянні з 2021 роком у доларовому еквіваленті, скоротився на 16%, а у 2023 році ще на 7%.

Найбільшим було падіння обсягів експорту готових харчових продуктів. При цьому за період війни зросла частка м'яса, молока, яєць та кондитерських виробів у загальних обсягах експорту (табл. 2).

Війна спричинила зміни в регіональній структурі українського експорту, значно зросла частка Європейського Союзу, який став ключовим напрямком збуту вітчизняної продукції, якщо до війни на нього припадало 42,5% українського експорту, то у 2023 році – 65%. Причиною таких змін стала блокада чорноморських портів і необхідність налагодження альтернативних шляхів збуту продукції.

Враховуючи, що до війни 90% українського експорту зернових та олійних здійснювалося через чорноморські порти, з лютого по червень 2022 року українські аграрії майже повністю втратили можливість збуту своєї продукції, оскільки альтернативні ланцюги поставок були погано налагоджені і мали значно меншу пропускну здатність. Витрати на логістику зросли в середньому в 5 разів, а ціни на сільськогосподарську продукцію на внутрішньому ринку навпаки обвалилися.

Крім цього, аграрний сектор суттєво потерпає від дефіциту робочої сили. За повідомленням провідного експерта соціальних та гендерних програм Центру Розумкова, Ольги Пищуліної, у 2024 році, порівняно з 2021 роком, чисельність працездатного населення в Україні внаслідок надзвичайно складних демографічних процесів скоротилась на 40%. На думку експертки, нині для відновлення економіки держави необхідно більше 4,5 млн

Таблиця 1

Валовий внутрішній продукт України [4, с. 5]

Роки	Обсяг ВВП у фактичних цінах, млрд грн	У постійних цінах 2016 р., % до відповідного періоду попереднього року	
		зміна обсягу	зміна дефлятора
2010	1079,3	4,1	13,7
2011	1300,0	5,5	14,2
2012	1404,7	0,2	7,8
2013	1465,2	,0	4,3
2014	1586,9	-6,6	15,9
2015	1988,9	-9,8	38,9
2016	2385,4	2,4	17,1
2017	2981,2	2,5	22,1
2018	3560,3	3,4	15,4
2019	3977,2	3,2	8,2
2020	4222,0	-3,8	10,3
2021	5450,8	3,4	24,8
2022	5239,1	-28,8	34,9
2023	6537,8	5,3	18,5

Дані Держстату України. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.ukrstat.gov.ua>. Дані наведені без урахування тимчасово окупованої рф території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, за 2014–2021 роки – також без частини тимчасово окупованих рф територій у Донецькій та Луганській областях, за 2022–2023 роки – також без урахування тимчасово окупованих рф територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

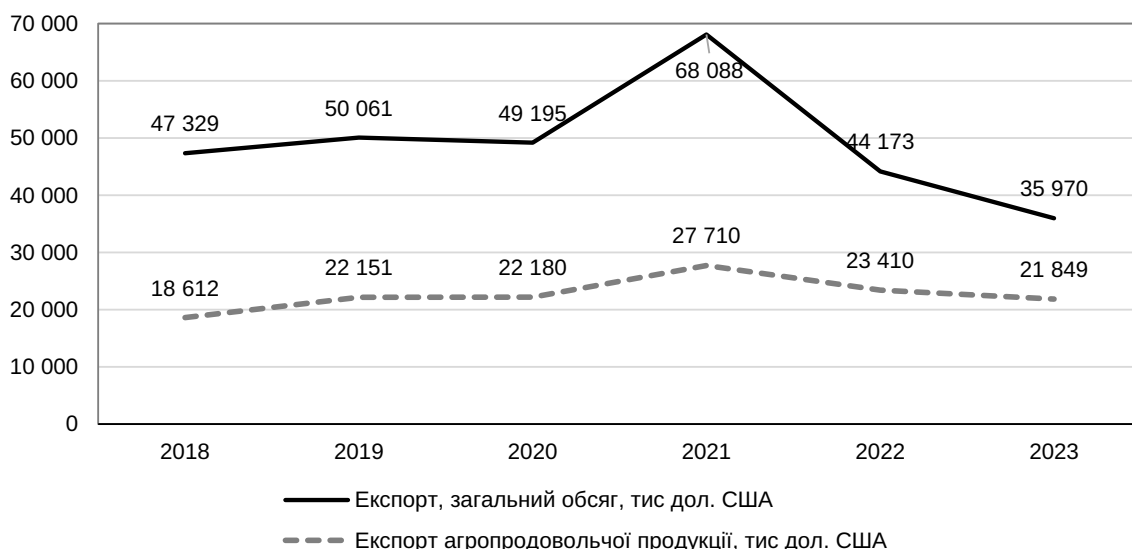

Рис. 1. Динаміка обсягів українського експорту, 2018–2023 рр.

Таблиця 2

Частка окремих товарних груп у відсотках до загального обсягу українського експорту, 2023 рр.

Товарні групи	У % до загального обсягу експорту
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	3,8
01 живі тварини	0,1
02 м'ясо та їстівні субпродукти	2,5
03 риба і ракоподібні	0,1
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	1,1
05 інші продукти тваринного походження	0,0
II. Продукти рослинного походження	32,4
06 живі дерева та інші рослини	0,0
07 овочі	0,3
08 їстівні плоди та горіхи	0,7
09 кава, чай	0,0
10 зернові культури	23,0
11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості	0,4
12 насіння і плоди олійних рослин	7,8
13 шелак природний	0,0
14 рослинні матеріали для виготовлення	0,1
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	15,6
IV. Готові харчові продукти	9,0
16 продукти з м'яса, риби	0,1
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	1,6
18 какао та продукти з нього	0,5
19 готові продукти із зерна	0,9
20 продукти переробки овочів	0,6
21 різні харчові продукти	0,4
22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	0,8
23 залишки і відходи харчової промисловості	3,9
24 тютюн і промислові замітники тютюну	0,2

працездатного населення [5]. На ринку праці цілком очевидні негативні структурні зрушення – збільшення осіб пенсійного віку.

Частину підприємств релоковано в тиллові регіони України, проте на заході країни до цього не було великих промислових підприємств «і в сенсі організації виробництва там відсутня «промислово-технічна культура» [5].

Воєнні дії спричиняють міграцію населення зі сходу та півдня держави, ці регіони зазнають значних втрат аграрного потенціалу в зв'язку з вилученням з обороту земель сільськогосподарського призначення. Внаслідок окупації частини території країни, втрати або пошкодження основних засобів, готової продукції, факторів виробництва та інфраструктурних об'єктів, зростання цін на паливо й добрива, нестачу фінансових ресурсів та робочої сили аграрії зазнають значних збитків. З початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, з 2022 року, як зазначає Тарас Висоцький, аграрний сектор держав зазнав збитків на понад 10 млрд доларів [6] і для забезпечення внутрішньої та світової продовольчої безпеки потребує інвестицій у модернізацію та відновлення.

Підтримка сільського господарства грає важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки. Ось деякі ключові аспекти цієї підтримки:

1. Фінансування і кредитування. Доступ до фінансування і кредитів дозволяє селянам і сільським господарствам інвестувати у покращення обладнання, технологій, насіння і добрива, що підвищує врожайність і ефективність виробництва.

2. Навчання і консультації. Програми навчання і консультацій допомагають сільськогосподарським товаровиробникам у використанні ефективних методів виробництва, управління ресурсами.

3. Інфраструктура. Розвиток сільської інфраструктури, такої як дороги, системи зрошення, зберігання і переробки продукції, забезпечує ефективне функціонування сільськогосподарських підприємств і зменшує втрати врожаю.

4. Доступ до ринків і торгівля. Забезпечення доступу сільськогосподарських продуктів до ринків, в тому числі міжнародних, сприяє зростанню дохідності сільськогосподарських підприємств і підтримує їх стійкість.

5. Страхування і ризик-менеджмент. Програми страхування врожаю і ефективне управління ризиками допомагають аграрним товаровиробникам захистити свої доходи від непередбачуваних втрат.

6. Стале виробництво. Пропаганда і підтримка методів сталого виробництва сприяють збереженню ґрунтів, водних ресурсів і біорізноманіття.

Для забезпечення стійкості сільського господарства і підвищення його продуктивності важливо, щоб уряди, міжнародні організації та приватний сектор спільно працювали над розвитком і реалізацією комплексних програм підтримки.

Розглядаючи перспективи розвитку аграрного сектору України в процесі інтеграції до європейського простору, та, за прогнозами голови комітету з євроінтеграції асоціації «Український клуб аграрного бізнесу» Олександра Авраменка, одним із найгостріших питань стане доступ до фінансових інструментів та пошук інвестицій в модернізацію виробництва [7]. Ключовим є питання налагодження виробництва продукції з доданою вартістю. Україна має переорієнтувати виробництво та експорт із сировини на готову продукцію. Позитивним моментом, який відкриває нові можливості для розвитку на цьому шляху та вселяє надію у вирішення проблеми є G7, де було прийнято історичне рішення про надання Україні \$50 млрд протягом наступних двох років, Саміт відновлення у Берліні, а також Саміт з питань миру в Швейцарії [8].

Висновки з проведеного дослідження. Аграрний сектор України має значний потенціал для розвитку завдяки:

- сприятливим природно-кліматичним умовам та родючим ґрунтам;
- вигідному географічному розташуванню та близькості до основних ринків збуту;
- наявності кваліфікованих трудових ресурсів та науково-технічного потенціалу;
- можливості для впровадження інновацій та цифрових технологій у сільському господарстві.

Україна має потужний експортний потенціал в аграрному секторі, який необхідно розвивати для виходу на світові ринки. Для цього необхідно модернізувати виробничу потужність, покращити інфраструктуру та підвищити конкурентоспроможність вітчизняної сільгосппродукції.

Основні перспективні напрями розвитку аграрного сектору України:

1. Диверсифікація виробництва – розширення асортименту сільгоспкультур та продукції, в тому числі органічної та з високою доданою вартістю.

2. Впровадження інновацій та цифровізація – застосування новітніх технологій, точного землеробства, роботизації для підвищення ефективності виробництва.

3. Розвиток аграрної інфраструктури – модернізація елеваторів, складів, логістики для зберігання та транспортування продукції.

4. Державна підтримка та регулювання – пільгове оподаткування, доступ до фінансів, стимулювання інвестицій, боротьба з корупцією.

5. Екологізація та сталий розвиток – впровадження екологічно безпечних технологій, раціональне використання земель, захист довкілля.

Реалізація цих напрямків дозволить повною мірою розкрити потенціал аграрного сектору України та забезпечити його сталий розвиток у довгостроковій перспективі та потребує подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Пасько С.М. Стан та перспективи розвитку аграрного сектору економіки України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2022. Вип. 42. С. 171–176. URL: http://visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/42_2022ua/32.pdf (дата звернення: 16.07.2024)

2. Мисник О.П. Перспективи розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2030 року в умовах сталого розвитку. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. № 35. С. 123–129. URL: <https://zenodo.org/records/7678306> (дата звернення: 16.07.2024)

3. Світлична А.В., Дем'яненко Н.В., Гаряга Р.О., Вишар О.Ю., Мурлян М.В. Діяльність сільськогосподарських підприємств України під час воєнного стану. *Агросвіт*. 2023. № 19. С. 68–73. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/agrosvit/article/view/2208/2237> (дата звернення: 16.07.2024)

4. Звіт про діяльність Спілки економістів України за 2023 рік. За заг. ред. академіка АЕН України, професора В.В. Оскольського. Київ, 2024. 177 с.

5. Чисельність працездатного населення в Україні скоротилась на 40% – експертка. *Укрінформ*. URL: <https://politarena.online/v-ukraini-na-40-skorotylosia-pratsezdadne-naselennia-64319/> (дата звернення: 25.06.2024)

6. За два роки війни. Прямі збитки агросектору склали понад 10 мільярдів доларів. *Bizagro*. URL: <http://surl.li/qnvxxv> (дата звернення: 02.07.2024)

7. Названо одну з найбільших проблем агросектору України в процесі євроінтеграції. *AgroPortal*. URL: <http://surl.li/ffhwzz> (дата звернення: 01.07.2024)

8. Ukraine Recovery: рух до Європи відкриває багато нових можливостей, і українці зможуть використати їх ефективно. *AgroPortal*. URL: <http://surl.li/shzjqr> (дата звернення: 01.07.2024)

REFERENCES:

1. Pasko S.M. (2022) Stan ta perspektyvy rozvytku ahrarynoho sektoru ekonomiky Ukrainy [State and prospects of development of the agricultural sector of Ukraine's economy]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Seriya:*

Mizhnarozhni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo, vol. 42, pp. 171–176. Available at: http://visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/42_2022ua/32.pdf (accessed July 16, 2024)

2. Mysnyk O.P. (2022) Perspektyvy rozvytku ahrarynoho sektoru ekonomiky Ukrainy na period do 2030 roku v umovakh staloho rozvytku [Prospects for the development of the agricultural sector of Ukraine's economy for the period up to 2030 in the context of sustainable development]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Seriya ekonomichna. Seriya yurydychna*, vol. 35, pp. 123–129. Available at: <https://zenodo.org/records/7678306> (accessed July 16, 2024)

3. Svitlychna A.V., Demianenko N.V., Hariaha R.O., Vyshar O.Yu., Murlian M.V. (2023) Diialnist silskohospodarskykh pidpriemstv Ukrainy pid chas voiennoho stanu [Activities of Ukrainian agricultural enterprises during martial law]. *Ahrosvit*, no. 19, pp. 68–73. Available at: <https://nauka.com.ua/index.php/agrosvit/article/view/2208/2237> (accessed July 16, 2024)

4. Oskolskyi V.V. (ed.) (2024) Zvit pro diialnist Spilky ekonomistiv Ukrainy za 2023 rik [Report on the activities of the Ukrainian League of Economists for 2023]. 177 p.

5. Chyselnist pratsezdatnoho naselennia v Ukraini skorotylyas na 40% – ekspertka [The number of working-age population in Ukraine has decreased by 40% – expert]. *Ukrinform*. Available at: <https://politarena.online/v-ukraini-na-40-skorotylosia-pratsezdadne-naselennia-64319/> (accessed June 25, 2024)

6. Za dva roky viiny. Priami zbytky ahrosektoru sklaly ponad 10 miliardiv dolariv [For two years of war. Direct losses to the agricultural sector amounted to more than \$10 billion]. *Bizagro*. Available at: <http://surl.li/qnvxxv> (accessed July 02, 2024)

7. Nazvano odnu z naibilshykh problem ahrosektoru Ukrainy v protsesi yevrointehratsii [One of the biggest problems of Ukraine's agricultural sector in the process of European integration is named]. *AgroPortal*. Available at: <http://surl.li/ffhwzz> (accessed July 01, 2024)

8. Ukraine Recovery: rukh do Yevropy vidkryvaie bahato novykh mozhlyvostei, i ukraintsi zmozhut vykorystaty yikh efektyvno [Ukraine Recovery: Moving towards Europe opens up many new opportunities, and Ukrainians will be able to use them effectively]. *AgroPortal*. Available at: <http://surl.li/shzjqr> (accessed July 01, 2024)